

10. Használatalapú kognitív szöveginterpretáció – Vázlat

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

1. Bevezetés

A szöveg összetett nyelvi produktum, egy kommunikációs esemény mediális megvalósulása. Ennek a produktumnak az ontológiája valójában a létrehozás és a megértés cselekvésfolyamában mutatkozik meg. A mindenkor beszélő nyelvi tevékenysége során, a nyelvi cselekvés egymással párhuzamos és egymásra épülő egységeinek időben (és valamilyen térben) történő műveleteivel hozza létre a nyelvi szöveget. A mindenkor hallgató szintén egymással párhuzamos és egymásra épülő nyelvi, észlelő és mentális műveletekkel érti meg a szöveget. A beszélő és a hallgató műveletei nem csupán párhuzamosak a nyelvi tevékenység értelmében, hanem össze is találkoznak a közös figyelmi jelenetben, amelyben a jelentésképzés közösen történik. Beszélő és hallgató ezt együtt végzi, a pillanatnyi beszélő kezdeményező szerepével, amit jelentésképzésnek, a megosztandó értelem létrehozásának lehet nevezni. Az alapbeállítású spontán beszéd akusztikai megjelenési formája ezt a történő jelleget jól mutatja: a beszéd pillanatnyi jelen idejében elhangzó szövegrész észlelhető, a korábbiakra emlékezni lehet (például még aktiválva vannak annak tartalmi), és várható a rákövetkező további szövegrész. A szöveg esetében erősen kontextusfüggő a várhatóság séma és konvenció szerinti tartalma. A szöveg ebben az értelemben (is) különbözik a mondatától: a szöveg részeinek és megformáltságának valószínűsége jóval alacsonyabb szintű, mint a mondaté, továbbá a kontextus tényezői elkerülhetetlenül és folyamatosan alakítják a szöveg létrehozásának és megértésének feltételeit.

A szöveg nem fizikai tárgy, bár az írás, a szöveg írott fizikai megjelenése térben körülhatárolt és időben állandó fizikai tárgyként mutatja magát a szöveget. Azonban a szöveg csak akkor lesz ténylegesen szöveg, ha azt létrehozzák vagy befogadják, mentális műveletekkel. Hétköznapi értelemben a mentális műveleteket a fizikai tárgy metonímiája nem tartalmazza; a könyvet, a papírlapot kézbe fogjuk, és így is beszélünk róla, például: „ideadnád a jegyzőkönyvet?”, azaz a papírlapot, amelyre a jegyzőkönyvet ráírták az illetékesek. A szöveg fizikai tárgyként értését a mondatábrák, kivált a strukturalista mondatágrajzok szintén erősítik. Ezek az ábrák statikus sík ábrába vetítik ki azt, amit a beszélő művelet-sorral hoz létre vagy ért meg. A mondat látszólag egyszerű szerkezete megragadhatónak tűnik így. Valójában még az iskolai nyelvtanok alárendelő viszonyai

sem pusztán viszonyt tartalmaznak, hanem a viszony irányát is, még ha azt nem is hangsúlyozzák. A formális nyelvészet korai ábráiban a közvetlen összetevős elemzés levezetéseként tartalmaz (vö. Antal 2005), a függőségi nyelvtanok ábrái pedig egyértelműen dinamikus viszonyokat ábrázolnak hálózatban, ahol a csomópontok közötti kapcsolatok a beszélők mentális kapcsolásainak a jelei (lásd például Imrényi 2017: 690–691). Az Osiris Nyelvtanban alkalmazott mondatábrák tartalmazzák a műveleti jelleg dinamikáját.

A beszélőnek a nyelvi tudása az összetett műveleti jelleggel együtt tartalmazza a nyelvi szerkezetek egészének áttekintő ismeretét. Ezt lehet feltételezni a megismerés általános jellemzői és a pszicholingvisztika kutatási eredményei alapján (Talmy 2000: 2). A séma tudásrendező műveleti szerkezete az emberi tudás nélkülözhetetlen tényezője, amely egyszerre mint a műveletek rendjére és a műveletek összetett szerkezeti céljára. A műveleti tényezőket a leírás részeként modelláló nyelv- és szövegelméletek olyan magyarázó hagyományt folytatnak újabb és kiterjedtebb ismeretek alapján, amelynek a modernség kezdetén Humboldt és a göttingai iskola adta meg a kiinduló elveit (vö. Humboldt 1985; Békés 2010).

A szövegtan nem túl hosszú, de annál gazdagabb történetét, a szövegmodellek fenti szempontok szerinti áttekintését a jelen tanulmányban nem lehet részletesen elvégezni (a nyelvészeti szövegtan 2000 előtti áttekintésére lásd Brinker–Antos–Heinemann–Sager eds. 2000; a korai szövegtanokra vö. Tolcsvai Nagy 2001: 15–37). Csak jelezni lehet, hogy a korai, mondatgrammatikai alapú nyelvtudományi szövegmagyarázatok után mind szerkezet-, mind műveletközpontú szövegmodelleket dolgoztak ki kutatók számos változatban (megjegyzendő, hogy a két irány között nem éles a határ). Az egyik legárnnyaltabb, legrészletesebb szerkezetközpontú elmélet Petőfi S. Jánosé (Petőfi 2004), aki a szöveget komplex jelként értelmezi saját szemiotikai szövegtani elméletében, objektivistá (a beszélői/hallgatói nézőpontot nem tartalmazó, pontosabban azt a jelfogalomnak alárendelő) interpretációs modellt alkalmazva. Van Dijk generatív szövegelméleti kísérlete (van Dijk 1988) a szöveg felszíni és mélyszerkezetét feltételezte, a kettő közötti műveletekből kívánta levezetni a szöveg lényegi jellemzőit. Sandig (1986, 2005) kifejtésében a helyzetfüggő kommunikációs sémákhoz igazítás beszélői cselekvése adja a szöveg általános leírhatóságának keretét. A kognitív nyelvészeti alapú kutatások a szöveg referenciális és relációs hálózatát közelítik meg, a fogalmi (szemantikai) és alaki műveletekre összpontosítva (vö. Sanders et al. eds. 2001, Langacker 2008: 457–499).

A jelen tanulmány a korábbi szövegtani munkáim készülő átdolgozott monografikus változatának bevezetőjeként, pontosabban annak rövidebb, előzetes változataként készült. Annak érdekében, hogy a magyar szövegtani kutatások diszkurzusában visszajelzéseket kaphasson, segítve a további kidolgozást, valamint a szöveg nyelvtudományi leírását általános és magyar nyelvi, magyar kontextuális (kulturális) közegben.

A tanulmányban a szöveg leírhatóságát használatalapú kognitív elméleti keretben vázolom. A használatalapú megközelítés lényegi összetevői többek között az alábbiak:

- a beszélőnek és a hallgatónak a szöveggel kapcsolatos műveletei hozzátartoznak a szöveghez, következésképpen annak leírásához is;
- a szövegben meghatározó a beszélő nézőpontja és figyelemirányítási tevékenysége;
- a nyelvi szerkezetek konstruáló műveletekkel jönnek létre, a nyelvi szerkezetek tartalmazzák műveleti jellegüket;
- a nyelvi szerkezetek mérettől függetlenül azonos vagy hasonló felépítésű szimbolikus alak – jelentés párok (a Langacker-féle kontinuumelvnek megfelelően), magasabb szerkezetekbe rendeződésükben a szemantika jelentős szerepet játszik, a szintaxis is valamely konceptuális tartalom szimbolizációja, amely lehetővé teszi nagyobb nyelvi szerkezetek koherens összekapcsolódását egy szövegben;
- a szöveg a beszélő és a hallgató által folyamatosan létrehozott és frissített kontextusban, időben jön létre, és történik meg a befogadása;
- a szöveg alkotásának és megértésének folyamatában általános és típuspecifikus sémákat aktiválnak a résztvevők, mely sémákat a konkrét nyelvi cselekvéshez, szöveghez és helyzethez igazítják;
- a legáltalánosabb szövegalkotó és -értő séma a partitúra, amely a szöveg időben létrehozható és befogadható vehikulumától a hangzáson (például a ritmuson), a referenciális és relációs koherencián át a globális értelemösszetevőig minden lényeges elemet tartalmaz, a ki- és feldolgozó műveletek párhuzamos, egyidejű és egymásra következő műveleteiben;
- a partitúraséma segíti a beszélőt és a hallgatót spontán vagy eltérő mértékben tervezett nyelvi tevékenységük előrehaladásában, és a szövegtani leíráshoz átfogó dinamikus, használatalapú keretet ad.

A megértés (a beszélő hallgató általi megértése és az önmegértés), vagyis a diszkurzus lényege ebben a keretben válik lehetővé.

A tanulmány a fentiek alapján a használatalapú szöveginterpretáció általános elméleti és módszertani keretét tekinti át.

2. Elméleti és módszertani kérdések

A megszólalás, vagyis az emberi kommunikáció a közös cselekvést és a közös megértést célozza. A másakra való beállítottság, a másikhöz fordulás alapvető humán jellemző, már az újszülött így cselekszik. A közös cselekvés és megértés nem csak a beszéd tárgyára irányul, és nem is csak a beszélőtársra; a nyelvi tevékenység eredménye a beszélőre magára is hat, a beszélő jobban vagy másképp

megérti önmagát is mással és a másikkal, az „idegennel” szembesülve (Gadamer 1984: 243–264, 269–273; Ricœur 1999).

A beszéd cselekvés, nyelvi cselekvés, amelynek van mediális megnyilvánulása. A fizikailag is megnyilvánuló jelölés, a mentális műveletek, a figyelemirányítás, valamint a létrehozott és feldolgozott kontextus egyéni és közös, interperszonális és interszubjektív összetevői együtt, egyszerre és párhuzamosan történnek (Verhagen 2005: 1–18; Verschueren 1999: 77–102, 147–156; Tátrai 2017: 906–911). Méghozzá folyamatként, időben megy végbe a kommunikáció, valamely tér közegében.

A szöveg műveletek sorával hozható létre és dolgozható fel, a szöveg alapszerkezetét műveleti feldolgozó szerkezete adja. A szerkezet mellett a művelet is kódolva van, a műveleti oldalnak is vannak grammatikailag konstruált összetevői. A nyelv eredendően dinamikus természetű, a fogalmi szerkezetek a feldolgozási idő alatt jönnek létre, ezért a feldolgozó tevékenység temporális dimenziója alapvető a nyelv leírásakor (Langacker 1999: 361).

A nyelvi szerkezeteket, a szöveget konstruálással hozza létre a beszélő, és érti meg a hallgató, fogalmi tevékenységgel a nyelvi tevékenység előtt, alatt és utána (Langacker 2008: 55–91). A szövegalkotást mentális terv, elképzelés, előrejutás (globális, az egészre vonatkozó és az adott szövegrészletnél pillanatnyi fókuszálás) jellemzi, fizikai cselekvés (tér, idő, szociális közeg) és nyelvi konstruálás, beszéd, együttesen.

Az emberi cselekvéseket tágabb keretben a tapasztalati tér és az elváráshorizont viszonyai befolyásolják (Koselleck 2003: 407). Ezen a világtudáson belül működtetik a beszélők a kulturális és nyelvi sémákat, amelyek sematizált, absztrahált tudáselemek (ilyen elemi tudásoösszetevő például a Brisard-féle világtudás az alaphoz felidézve; vö. Brisard 2021). A beszélőtársak a kommunikációs tevékenységet ezen az autopoétikus, önalkotó és önreferenciális kereten belül működtetik.

Amennyiben a szöveget nem magában álló szerkezetként, hanem figyelemirányító és értelemképző, feldolgozott és alakított környezetben nyelvi produktum segítségével történő társas tevékenységként értelmezzük, tekintetbe kell vennünk azokat a tényezőket, amelyek a szövegek nyelvi szerkezetét befolyásolják.

A nyelvi kommunikációval minden ember legalapvetőbb célja az, hogy társas tevékenysége során személyközi kapcsolatot hozzon létre, e kapcsolatban jelentéseket állítson elő, és ezeket a jelentéseket hozzáférhetővé tegye mások számára. A nyelvi kommunikáció szövegben valósul meg, az ember szövegben beszél, valamilyen módon (valamilyen stílusban). A nyelvi tevékenység a beszélőtársak között kölcsönös: a nyelvi interakciókban a mindenkori beszélő és a hallgató közösen hozzák létre a megértés tárgyát az éppen beszélő kezdeményezésére, de közösen irányítják figyelmüket a beszélgetés tárgyára. A beszélgetés tárgyát a

nyelvi kifejezések szövegbeli elrendezésben, egyszerre funkcionális (szemantikai) és alaki (grammatikai) szerkezetekben fejtik ki, hatást kiváltva. A beszélők a nyelvi interakcióban közösen cselekednek: a beszélő beszél, a hallgató pedig feldolgozza a beszélő szövegét. A beszélőtársak közösen egy harmadikra, beszélgetésük tárgyára, annak szövegszerű megjelenítésére és körülményeire irányítják a figyelmüket. A beszélőtársak mindezt tudják, még ha nem is tudatosítják ezt minden alkalommal.

A mindenkori beszélő irányultsága kettős jellegű. A kommunikáció során a beszélő nyelvi tevékenysége egyrészt a hallgatóra irányul, a hallgató pillanatnyi mentális, figyelmi állapotát változtatja meg közlésével. E tevékenység a közös figyelmi jelenetben valósul meg, abban a folyamatban, amelyben a beszélőtársak ugyanarra a harmadikra irányítják figyelmüket, és ezt tudják egymásról (Sinha 2001; Tomasello 2002; Tátrai 2011: 25–41, 2017: 901–916). A figyelmi jelenet a beszélőtársak által időben végrehajtott kommunikációs folyamat. Ebben a folyamatban a beszélő a kezdeményező, saját figyelmét valamely jelenség köti le, és beszédével társának a figyelmét is arra irányítja.

A kommunikációs esemény a kultúra és a közösség (valamely kisebb beszélő-közösség vagy a tágabb nyelvközösség) keretében, annak konvenciói és gyakorlata közegében történik meg. A kommunikációra az eseményszerűség jellemző, vagyis a benne résztvevők cselekvése a döntő. A kommunikáció, közelebbről a nyelvi tevékenység a kultúrában és a közösségben nem önmagában álló egyedi cselekvés. A kommunikáció mindig egymásra következő események sora, amelyben az egyes kommunikációs események a kommunikáló emberek számára

- körülhatárolt egységek, amelyek
- egyszerre elkülönülnek és egymásba kapcsolódnak;
- egymásra következésük vagy párhuzamos (egyidejű) megvalósulásuk egy-egy kommunikáló ember nézőpontjából időben a múlt, jelen, jövő rendjében történik valamely térben;
- önreferálóak, vagyis a kommunikációs esemény saját formáival saját magára is vonatkozik (például az esemény kezdete és vége jelezve van, a beszélők utalnak saját nyelvi tevékenységükre);
- autopoietikusak, azaz saját működési rendszerükbe vonják be a kommunikációs tevékenység látszólag külső tényezőit, például a beszédhelyzet adott körülményeit;
- a pillanatnyi beszélő szándékai és a pillanatnyi hallgató elvárásai is alakítják, közös egyezkedési folyamatban (Luhmann 1987: 392).

A kommunikációs folyamatban a cselekvők egyszerre törekednek a rendszer-szintű stabilitásra és a dinamikus hozzáigazításra, a rendszer rugalmassága és a kiválasztás irányítása révén (Luhmann 1987: 392).

A cselekvés lépésről lépésre történő végrehajtott művelet, esemény (*Handeln*, tevékenység), a végrehajtott cselekvés (*Handlung*, eredmény, szerkezet) a róla

való tudásként mentális séma (Luckmann 1992: 48). A cselekvés általános magyarázata ezt a kettősséget mutatja, mint a szövegfogalomban jelentkező művelet és eredmény. A *Handeln* értelmében vett cselekvésnek időszerkezete van, amely az esemény szekvencialitásának éppúgy megfelelhet, mint összetettebb kauzális összefüggéseknek (vö. Luckmann 1992: 48–59). A cselekvés időstruktúrája a rész-cselekvések egymásutánjából és azok hálózatos összefüggéseiből ered. A szöveglétrehozással és -megértéssel, a szöveggel mint tevékenységgel kapcsolatban hasonlókat lehet megállapítani (miképp a cselekvésben, a beszédben is érvényesülhet a gyakorlati tudás és a tudatos tervezés, együtt vagy külön). A cselekvésnek a jelenidejűsége a jövőre irányul, s ez adja a cselekvés speciális értelmét (Luckmann 1992: 48).

Az ekképp röviden jellemzett nyelvi tevékenység összetett természetét kell egy nyelvtudományi szövegleírásnak egységes keretben megragadnia. Az összetettség egyik legdöntőbb tényezője a beszélés dinamikus jellege, amely ugyanakkor magában foglalja a nyelvi produktum, a szöveg szerkezeti jellegét. A humán tevékenységként időben végzett beszélés és a beszélők által produktumként, (lát-szólag statikus) szerkezetként felfogható (például tervezhető, rögzíthető) szöveg egymáshoz való viszonya a beszélők számára spontán helyzetben problémamentes tényező, nem indít meg ontológiai vagy kognitív műveleti kérdéseket. A beszélők ezt az összetettséget készségként működtetik, nem szembenálló dichotómiaként. A szövegtani leírásban olyan elméleti keretet és módszertant kell kidolgozni, amely ezt az összetettséget meg tudja ragadni leíró apparátussal.

Megjegyzendő, hogy ez a nyelv- és szövegfelfogás az írás történeti kialakításának, általános alkalmazásának és tanításának az eredményeként is formálódik így (Krämer 2025: 48–64). Olyan kultúrában, ahol csak szóbeli kommunikáció létezik, a szöveg mint nyelvi produktum szerkezeti áttekintése, annak reflexiója csak kis mértékben játszik szerepet. De már ezt is felülírják az ilyen kultúrákban szövegszerűen, állandósult alakban memorizált szövegek (eredetmítoszok, történetek, törvények) kulturális funkciói. Az írásbeliséggel működő kultúrákban meghatározó a beszéd írásban való rögzítésének a lehetősége, az írott szövegek kiterjedt használata. Ez a tényező egyúttal azzal a metonimikus (és metaforikus) kiterjesztéssel is jár, amely a szöveget fizikai tárgyként konceptualizálja. A nyelvtudományi szövegtannak tudnia kell erről a redukciós és fizikalista értelmezési korlátozásról.

Az (1) kétfordulós szomszédsági párt példaként a kontextus és a nyelvi tevékenység általános jellemzői kapcsán mutatom be.

- (1) A: – *Elmégy?*
B: – *El.*

Az (1) rövid párbeszéd (kétfordulós szomszédsági pár) több beszédhelyzetre is vonatkozhat, és ezek a helyzetek nagyobb mértékben különbözhetnek egymástól. Az itteni elemzésben az (1) kérdés és válasz olyan beszédhelyzetben hangzik el, amelyben a beszélők ugyanabban a percepciós térben vannak, például egy kávézóban. A kérdés és a felelet a beszélgetésük utolsó részében hangzik el, korábban különböző témákról beszélgettek más cselekvéseik közben. Az A beszélő a B beszélőnek a kérdést és a feleletet követő vagy azzal egyidejű cselekvésére, egészen pontosan távozási szándékára kérdez rá. A közös figyelmi jelenetben az A beszélő mindkettejük figyelmét a B beszélő nem nyelvi cselekvéseire irányítja, közelebbről a B beszélő készülődésére (például felveszi a kabátját, elteszi a személyes tárgyait, szemüvegét, telefonját). A beszélők által létrehozott és feldolgozott kontextus része az (1)-et megelőző időszak: együtt ültek meghatározható időtartamban, időlegesen egy asztalnál egy kávézóban, annak fizikai, kulturális és társas terében, beszélgettek, ettek, ittak, észlelték egymást és a környezetüket. Az (1) kérdése és válasza a megelőző nyelvi és nem nyelvi cselekvésekre következik, összefüggésben az előzményekkel. Az A beszélő B szándékára kíváncsi, B beszélő ezt a szándékot kinyilvánítja. Az (1) nyelvi megkonstruálásának jellemzőit és feltételeit további szempontok figyelembevételével lehet részletezni.

3. A beszéd változatai

A 2. részben vázolt triadikus kommunikációs modell általános jellegű, erősen absztrahált bemutatás, amely az eltérő kommunikációs helyzetekben rendszerint érvényesül. A kommunikációs helyzetek azonban nagy változatosságot mutatnak. Ez a változatosság erősen alakítja a szöveg mint nyelvi produktum szerkezetét alaki, szemantikai és pragmatikai szempontokból egyaránt. Ezen a ponton valójában a szöveg általános és átfogó kategóriájára lehet és kell visszakérdezni. Az alábbiakban amellet érvelek, hogy a szöveg a (nem tudományos) nyelvi tudás olyan általános kategóriája, amelyben minden szövegfajtában és kommunikációs helyzetben megmutatkozó jellemzők érvényesülnek különösebb korlátozás nélkül (ilyen például a vehikulum mediális és szerkezeti jellege, vagy a dologfolytonosság és az esemény-egymásrakövetkezés a kifejtésben). Emellet a legtágabb szövegtani jellemzők eltérő együttállásokban kommunikációs alaphelyzetek szerint rendeződnek el. Végül a szövegtípusok az általános jellemzők és a kommunikációs alaphelyzetek szerinti sémákban részletes partitúraszerű dinamikus modellekként képezik a beszélők kommunikációs tudását, ahol a tipikus nyelvi szerkezetek gyakorisága és séma szerinti elrendeződése, illetve más nyelvi szerkezetek ritka előfordulása (vagy hiánya) a jellemző. Például a kérdés – felelet szomszédsági párok alaki, szemantikai és stilisztikai jellemzői a több résztvevős bizalmas családi vagy a hivatalos társalgásban, így az orvos – beteg

vagy a bíró – tanú párbeszédben jellemzőek, és nem fordulnak elő egy monologikus tervezett szövegben, például egy kórházi zárójelentésben. A nyelvi tudás szövegtani összetevője az ekképp azonosított három fő tartománnyal (a szöveg globális fogalma, a kommunikációs alaphelyzetek és a szövegtípusok) nem hierarchikus rendszer, hanem hálózat, amelyben a legáltalánosabb és a legspecifikusabb tényezők együtt lépnek működésbe a szövegalkotás és a szövegértés folyamatában.

Az imént másodikként megnevezett tartományon belül három olyan kommunikációs alaphelyzetet különítünk el, amely alaphelyzetek rendszeresen megvalósulnak, amelyeknek legelemibb jellemzői közösek (ezeket a fentebbi 2. alfejezetben röviden összefoglaltam a közös figyelemirányítás és értelemképzés műveleteivel), de fontos különbségek is érvényesülnek közöttük az elemi jellemzők paramétereinek változataiban. A három alaphelyzet a következő: 1) szóbeli, spontán, élő társalgás; 2) írott, tervezett, monologikus szövegalkotás; 3) a világhálón virtuális térben és időben végzett kommunikáció. A három alaphelyzet a humán mentális és cselekvési lehetőségek szerint alakítja az alaphelyzetek valamelyikében létrehozott szöveg formálhatóságát és érthetőségét. Az így elkülönített alaphelyzetekre épülnek rá a további tipológiai jellemzők, például a jellegzetes beszédhelyzetek (kommunikációs színterek), a beszélőtársak pillanatnyi társadalmi szerepei, a hétköznapi, tudományos és művészi nyelvi cselekvéstípusok vagy a szövegtípusok kategóriái és azok szövegalkotó tényezői.

A kommunikációs környezetet a beszélők konstruáló feldolgozásban észlelik, és ennek az észlelésnek megfelelően végzik nyelvi és nem nyelvi tevékenységeiket. A cselekvő éber ember folyamatosan frissíti a környezetről való tudását, részben az idegrendszere nem tudatos működése, részben (eltérő mértékű) tudatos figyelme révén. A környezet nem kész állapot, nem előre adott keret vagy közeg, amelyet a beszélők felhasználnak, vagy amelybe belépnek; a környezetet a cselekvő ember az észlelései és cselekvései ismerete, folyamatos visszacsatolása alapján számon tartja, kölcsönviszonyban, hiszen a cselekvő ember alakítja (közvetlen) környezetét, illetve a környezet hatással van a cselekvő és beszélő emberre. A létrehozott és megértett környezet és az alkotott szöveg dinamikus kölcsönhatása meghatározó tényező a szöveg nyelvi szerkezetének alakításában. Ezért a környezet a szöveg nyelvtudományi leírásának a részét képezi. A kölcsönviszony a fent megnevezett három kommunikációs alaphelyzet szempontjából az alábbiakban foglалható össze.

3.1. Szóbeli, spontán, élő társalgás

A legősibb és legalapvetőbb kommunikációs helyzet a szóbeli spontán társalgás, amelynek során a szövegkonstruálás közvetlen cselekvéses kontextusban történik egy percepció tér és idő kontinuumában, közvetlen viszonyok (például a beszé-

lőtársak közvetlen észlelése, testi érintése) közegében. A szóbeli, spontán, élő társalgás fő kommunikációs jellemzői az alábbiak:

- a beszélés közvetlen kommunikációs közege a hangzás, a hangzó beszéd (jelzés esetében a mutató);
- a mindenkori beszélő és a mindenkori hallgató ugyanabban a percepció térben vannak, közvetlenül észlelik egymást, és erről tudnak, egymásról való ismereteiket elsősorban a közvetlen észlelések alapján szerzik, valamint részben a korábbi közvetlen vagy általános ismeretek felidézésével;
- a beszélés fizikai terét a beszélők észleléseik és cselekvéseik során konstruálják meg korábbi tapasztalataik alapján, a beszélés tere nem előre készen kapott közeg (vö. Löw 2023: 24–34);
- az állandó konstruáló perspektivikus kiindulópont, a referenciapont a mindenkori beszélő, aki egyben észlelő, észleli saját térbeli és időbeli elhelyezkedését a cselekvések folyamatában (saját és mások mozgásához, cselekvéséhez, a térben elhelyezkedő tárgyakhoz képest) (vö. Sanders–Spooren 1997, Verhagen 2007: 58–62);
- a közös figyelemirányítás részeként a mindenkori hallgató perspektivikus kiindulópontja szintén meghatározó a megértési folyamatokban; a mindenkori beszélő tekintetbe veszi a mindenkori hallgató nézőpontját;
- ennek a helyzetkonstruálásnak lényeges tényezője a beszélő és a hallgató testben létezése, látása, hallása, megszokott vagy szokatlan, új működése, gyors vagy lassú változása, vagy látszólag változatlan jellege;
- a fizikai térben a beszélő és hallgató saját teste mozog, a mozgás a többi fizikai testhez viszonyítva irányítható és észlelhető, ez a viszonyrendszer folyamatosan alakul;
- a beszélés idejét a beszélők észleléseik és cselekvéseik során konstruálják meg korábbi tapasztalataik alapján, a beszélés ideje nem előre készen kapott közeg;
- az idő szempontjából fontos a biológiai életfolyamatok és a külső elemei tényezők pillanatnyi összjátéka (például a nappal és az éjszaka ideje);
- a természeti és társadalmi idő és a beszélés temporális összefüggése, a beszélés saját ideje, folyamata: a kezdet, belső szakasz, zárás egysége;
- a beszélés temporális alaptermészetéhez tartozik, hogy adott pillanatban elhangzó szövegrész a beszélők számára az időbeli mostpontban észlelhető és feldolgozható, a korábbi szövegrészek már elhangzottak, csak emlékezetben idézhetők fel, fizikai valójukban már nem nyilvánulnak meg, további beszédrészek vagy a beszélés (forduló) lezárása a jövőben következhet;
- a beszélés mediális nyelvi produktuma, a szöveg nem rögzül, elhangzik, és „elhal”, nem ismételtető meg eredeti alakjában, a korábbi szövegrészek a beszélők emlékezetében (részben) előhívva maradnak, rájuk utalnak a beszélők;
- a beszéd akusztikus jellemzői a meghatározóak: hangzás, szerialitás, szekvencialitás.

A fent felsorolt tényezők kiegészülnek további elemekkel, amelyek még az alaphelyzethez tartoznak:

- a fent megnevezett tényezők folyamatos frissítését végzik a beszélők mentálisan;
- a tényezők meghatározzák a beszélés azonosító összetevőit, például a lehorogonyzás, a deixis vagy a bennfoglalás műveleteiben;
- a beszélőtársak tudják, hogy ennek az összetett műveletsornak a cselekvő részesei.

A szóbeli, spontán, élő társalgás során a szöveg (akár párbeszéd, akár monológ vagy a kettő vegyüléke) a kommunikációs helyzet alakításának fent felsorolt tényezői közegében konstruálódik meg a mindenkori beszélő és a mindenkori hallgató által, közvetlen, valós időben és térben fizikai és társas körülmények között végzett cselekvésként. Az így jellemezhető kommunikációs alaphelyzetet specifikálják:

- a beszélő és a hallgató társadalmi szerepei, habitusa, szándékai és elvárásai;
- a kommunikációs szinterek konvencionális elvárásai és a hozzáigazítási műveletek;
- a tényleges nyelvi és nem nyelvi cselekvések, nyelvileg jelölve is.

3.2. Írott, tervezett, monologikus szövegalkotás

Az írott, tervezett, monologikus szövegalkotás fő kommunikációs jellemzői az alábbiak:

- az írás közvetlen kommunikációs mediális közege az írástevékenység, valamint az olvasás;
- a mindenkori beszélő és a mindenkori hallgató külön percepciós térben vannak, közvetlenül nem érzlelik egymást, és erről tudnak, egymásról való ismereteiket elsősorban a korábbi közvetlen vagy általános ismeretek felidézésével, elképzelésével, szimulációs szituálással szerzik (vö. Barsalou 2003);
- a beszélés fizikai terét és idejét külön konstruálják meg és érzlelik a szöveg létrehozása és befogadás során, egyúttal felidézik a tér- és időbeli távolságot, esetleg azok közelebbi körülményeit;
- a beszélés és befogadás tere és ideje mindkét fél részéről másodlagos, közvetlenül nem alakítja sem a szövegalkotást, sem a szövegértést, a tér- és időviszonyok elkülönülnek: a beszélőnek és a hallgatónak saját, a másiktól független tér- és időköri körülményeik vannak (vö. Krämer 2025: 52kk; Löw 2023: 24–35, 153–158), e körülményeket azonban egymáshoz viszonyítják;
- a közös figyelemirányítás megvalósul az elkülönült tér- és időviszonyokban is;

- a közös figyelemirányítás részeként a mindenkori hallgató perspektivikus kiindulópontja szintén meghatározó a megértési folyamatokban; a mindenkori beszélő modellálja, elképzei a mindenkori hallgató nézőpontját (ez az implicit olvasó; vö. Iser 1972);
- a beszélés mediális nyelvi produktuma, a szöveg írásban rögzül, ismételhető, sokszorosítható és továbbítható eredeti alakjában, a korábbi szövegrészek többször hozzáférhetők eredeti alakjukban a beszélők számára;
- az írás és az olvasás a szövegalkotás és -befogadás folyamatában megszakítható és újrameghatározható, folytatható; az író szövegalkotás közben módosíthatja a korábban megírt részeket a leendő olvasó tudta nélkül;
- az írott felület vizuális módon elhelyezkedik mindkét fél fizikai terében és idejében, az életvilágban; az írott szöveg jeleire nem csak a szeriális szerkezet jellemző, a feldolgozás összetett szemmozgással történik meg.

3.3. Világhálón végzett online kommunikáció

A világhálón végzett online kommunikáció alább felsorolt jellemzői az alapbeállítás szerinti számítógépes kommunikáció tényezői. Az itteni áttekintésben csak utalni lehet az online kommunikálás nagyfokú változatosságára és a műszaki, mediális lehetőségek folyamatos változására, bővülésére. Az online kommunikáció fő jellemzői az alábbiak:

- a világhálón a beszélő kilép a számára közvetlen térből és időből, a közvetlen életvilágbeli cselekvésekből (ül a gép előtt), a sík képernyő világába lép be, miközben a háttérben ott van az életvilág;
- a mindenkori beszélő és a mindenkori hallgató egy virtuális tér- és időrendszerben vannak, közvetlenül nem érzékelik egymást (a telefonálás és a „facetime” élő képi megjelenítése is áttételes), és erről tudnak;
- a beszélés virtuális terét és idejét a beszélők az online keretre szorítkozó észleléseik és cselekvéseik során konstruálják meg korábbi számítógépes tapasztalataik alapján, a nem élő beszélés virtuális tere és ideje függetlenedik a beszélők beszélgetés alatti valós terétől, idejétől és tényleges cselekvéseitől;
- az online kommunikáció során a beszélők minimalista kontextust hoznak létre, mediálisan többnyire jelöletlenül, illetve a képernyő adja a kontextus több összetevőjét, nem fejezik ki szóban a társalgás fizikai és társas körülményeit;
- az online kommunikáció mediális közege a számítógép sík felületű, kétdimenziós tere, amely elkülönül az életvilág tér- és időrendszerétől;
- az online kommunikáció az esetek egy részében ismerősök között zajlik, ilyenkor a beszélők korábbi tapasztalataikra hagyatkoznak a kontextus alakításakor; más esetekben a beszélőknek egymásról semmilyen ismereteik nincsenek, sematikus társas sémákat, normákat alkalmaznak;

- a virtuális tér és idő közvetlenül határolt felület, amelyben nincsenek nem kommunikációs cselekvések, testi és más (meta)kommunikációs közlések (ezt árnyalják a szóbeli metakommunikációs közlések és a grafikus jelek, emoji), az életvilágbeli cselekvések (mozgások, közös műveletek) nincsenek összehangolva, sőt ezek be sem kerülnek a kommunikációs helyzetbe;
- a virtuális tér és idő rendszerében a beszélők testben létezése elveszíti közvetlen tapasztalati és a lehorgonyzás tekintetében központi szerepét, helyét részben a számítógép, telefon veszi át;
- az online kommunikációban a jelek felszíni diagrammatikus, képi jellege uralkodik, nem jellemző rá sem az élőbeszéd szeriális, szekvenciális hangzása, sem az írás felületi haladványos jellege (Krämer 2025: 50);
- az online kommunikáció nyitott mögöttes hálózattal, háttérrel működik, a világháló hálózata ott van mögötte, lehet böngészni, linkelni közben; ez sem az egy percepció terű társalgásban, sem a monologikus papírra írásban nincs meg.

4. A szöveg megnyilvánulási módjai

A szöveg nem magában álló entitás a világban, a szöveg a beszélők produktuma, a szöveg a beszélők cselekvései révén létezik. Ezért a szöveg leírásának részét képezik a beszélőknek a szövegről való ismereteik. Ezek az ismeretek részben gyakorlati, intuitív ismeretek, amelyeket a beszélők az anyanyelv-elsajátítás és a szocializáció során szereznek, részben pedig tanult tudásként használatosak. A beszélők elsősorban a számukra fontos, előtérbe kerülő szövegjellemzőkkel szembesülnek a mindennapi kommunikációban.

A beszélő a szövegben valamely dolgot, eseményt fogalmilag megkonstruál egy adott nézőpontból, amelyet a hallgató feldolgoz. A különböző szintű nyelvi kifejezések ennek a konstruálásnak az összetevői. A szöveg nem egyszerűen az építőkövekre alapján jön létre, vagy válik érthetővé, tehát nem pusztán a kisebb elemekből lesz nagyobb. A szöveg nem tekinthető mondatok összekapcsolt láncának (ha egyáltalán van benne mondat). A szöveg nyelvi összetevői különböző funkciókat töltenek be, amelyek párhuzamosan együtt és egymásra hatva járulnak hozzá a szöveghez. A szöveg egyes nyelvi és nem nyelvi elemei között kapcsolatok létesülnek. A szöveg egységeit összetartó erőt koherenciának nevezzük. A koherencia részben szerkezeti jellegű jelenség, amely a szöveg különböző szintjein kapcsolatokat hoz létre, részben folyamat jellegű jelenség, amennyiben a szöveglétrehozásban és a megértésben konstruálódik meg.

A szöveg általában viszonylag terjedelmes nyelvi produktum. Természetesen vannak igen rövid szövegek is, de többségük esetében a feldolgozás, vagyis a szöveg műveleti (dinamikus) jellege igen fontos. A szöveg mindig valamilyen nyelvi interakció középponti összetevője, amelyet a beszélő létrehoz, a hallgató

megért. A beszélő vagy hallgató nyelvi és szövegre vonatkozó tudása egyszerre szerkezeti (strukturális) és műveleti (procedurális), és mindkét tudásfajta érvényesül az alkotáskor és a megértéskor (a hosszú távú és a rövid távú emlékezet működésének segítségével). Eszerint a beszélő és a hallgató a szöveget fel tudja dolgozni a beérkező hatások összetett, folyamatos soraként (műveleti jelleggel), és át tudja látni teljes struktúráját vagy annak valamely részstruktúráját (szerkezeti jelleggel). Vagyis a szöveget a megalkotásban és a megértés folyamatában főképp elemek párhuzamos és egymásra következő elrendezéseként fogja föl (amelyeket a sorrendi helyzettől függetlenül is egymásra vonatkoztat e folyamatban), míg a teljes szöveg ismeretében az átfogó, lényegi összefüggésekre összpontosít, így tudja a szöveget megérteni. Az így jellemzett tevékenység jelentős része nem tudatos mentális cselekvés.

A szöveg elemeinek kapcsolata hálózat jellegű. Ez a hálózatos jelleg alapvetően a dologfolytonosság és az eseménykontiguum tartományaiban és a közöttük lévő összefüggésekben funkcionál. A hálózat – a szöveg természetéből adódóan – dinamikus, amennyiben nem kimerevített struktúra, hanem a beszélő és a hallgató feldolgozási műveleteiben jön létre, temporálisan is (a megértett és a feldolgozó idő kettőssége a szövegben is érvényesül; vö. Langacker 2008: 79). Ez a feldolgozó temporalitás hozzátartozik a szöveg hálózataihoz. A szöveg vagy szövegrészlet hálózatának elemei a következők: szereplők, viszonyaik, eseményeik, minőségeik, körülményeik, valamint az aktivált fogalmi sémák a háttérben.

Mindennek következtében a szöveggel mind alkotója, mind befogadója több formában találkozhat. Ezek közül nyelvészeti szövegtani szempontból a következő három fontos.

- A szöveg fizikai megvalósulása (beszélt, írott, nyomtatott, képernyőn megjelenő, mindegyik különböző szerkezetekben).
- A szöveg műveleti feldolgozása, azaz a szöveg észlelése és befogadása közben elvégzett létrehozó és megértő műveletek sora, melyekben a nyelvi kifejezések és szerkezetek, valamint azok viszonyai feldolgozódnak. E művelet-sor nyomán jön létre a szöveg online (műveleti) szerkezete.
- A szöveg összetett konceptuális szerkezetének a feldolgozása, amely a szöveg lényegi tartalmát reprezentálja. Ez a szerkezet, a szöveg konszolidált (összevont) szerkezete a szöveg műveleti feldolgozása során alakul ki.

A szövegről mint összetett nyelvi produktumról és produkcióról csak e három szempont együttes figyelembevételével lehet leírást adni. A nyelvészeti szöveg-tanok korábban a második formára összpontosítottak úgy, hogy a feldolgozói műveleteket statikus nyelvi szerkezetekben írták le. Ám a szöveg befogadója a befogadás későbbi szakaszaiban nem feltétlenül emlékszik a szöveg összes korábbi nyelvi szerkezeti összetevőjére, viszont a legfontosabb szereplőkre, eseményekre és viszonyokra egy összesítő fogalmi hálóban igen.

A szöveg első említendő összetevője a szövegtest fizikai jellege: hangzásforma, grafikus íráskép, annak szerveződése, kiterjedése, vagyis az, hogy milyen az a fizikai jelenség, amely a szöveget hordozza.

A szövegtest fontos jellemzője a terjedelem. A rövid szöveg egyetlen fizikai egységként értelmezhető, összetett kommunikációs egységként. A hosszú szöveg gyakran több fizikai egység szerkezeteként (például egy spontán történetelbeszélés belső tagolódásával vagy egy könyv több kötetében vagy fejezetében, sorozatok részeként), vagy részekre osztott fizikai egységként (például bekezdésekben), de egyúttal összetett kommunikációs egységként jelenik meg. A szöveg fizikai megnyilvánulásának észlelése és feldolgozása időben történő kogníció. A szövegtest linearitása alapvető, de „felszíni” tulajdonság. A linearitás eredendően a beszédből származik. A linearitás alapja az a tény, hogy az emberi beszédben az elemi hangzó jeleket csak időben egymás után lehet kimondani. Ám valójában nem pusztán szerialitásról van szó, hiszen már a beszédészlelésben is párhuzamos műveletek sora érvényesül. Az írás észlelése egyrészt térben és egyúttal időben folyamatos lehet, másrészt térben és időben átfogó. Vannak olyan szövegek, amelyek nem a hagyományos lineáris rendben készülnek (a reklámtól a vizuális költészetig, ilyen például Weöres Sándor Keresztöltés című verse), így más olvasási módot kívánnak, a multimediális szövegek különösen. A beszéd és az írás fizikai megnyilvánulásában megmutatkozik tagolási lehetőségeik változatossága.

A szöveg kezdetét és végét reprezentáló, beszédhelyzettől és szövegtípustól is függő nyelvi (és metakommunikációs) formákkal nem csupán a szövegtest tárgyalásakor kell foglalkozni, mert ezek nem a fizikai megnyilvánulás, hanem az összetett értelemszerkezet részei, tehát bemutatásuknak ott van a helye.

A szövegeket a befogadás, a megértés során egy nagyjából előre haladó, de párhuzamos műveleteket és visszacsatolásokat magában foglaló műveletsorban dolgozzák fel a beszélők. Ez a feldolgozás a szöveg elemi vagy összetett szövegtani összetevőinek a megértéséből áll. A szorosabban vett szövegtani műveletek azokra a nyelvi kifejezésekre és szerkezetekre, valamint ezek viszonyaira irányulnak, amelyek a szöveg általános koherenciája szempontjából fontosak. E műveletsor nyomán jön létre a szöveg online (műveleti) szerkezete, amely a nyelvtudományi bemutatásban a dinamikus műveleteknek a típus szerinti leíró kivetítése.

A szöveg műveleti szerkezetét a partitúra analógiájával lehet leírni. A partitúrametaforát már többen alkalmazták különböző szempontokból (vö. például Weinrich 1978, Ricœur 1999, Ágel 2017). A partitúra explikációs módszer eredménye, itt alkalmazott megjelenítési módja a szöveg szerkezeti és műveleti összetevőit egy kifejtő közegben kísérli meg bemutatni. Ennek vázlatosan fölsorolva a következő, módszertanilag elkülöníthető, megnevezett tényezői vannak (egymás alatt, egyúttal a párhuzamos műveletek és az ebből kialakuló értelem-szerkezet összefüggéseit is legalább részben felfedendő):

- 1) a szöveg alkotásának és befogadásának a beszélők által is feldolgozott ideje;
- 2) a szöveg alkotásának és befogadásának a beszélők által is feldolgozott tere;
- 3) a beszélőtársak (szerepük és viszonyuk);
- 4) a beszélőtársak egyéb nem nyelvi cselekedetei;
- 5) a beszélőtársak beszéde, írása, grafikus tevékenysége képernyőn: a szöveg fizikai megnyilvánulása;
- 6) a szöveg nyelvi egységeinek műveleti és szerkezeti jellemzői a referenciális és a relációs viszonyokban, a mikroszinten, a mezoszinten és a makroszinten;
- 7) a megformáltság értelemképzése (a stílus);
- 8) a konszolidált szövegértelmezés.

A műveleti bemutatás az ismeretforrások dinamikus mozgásában történik meg, amelynek során különböző nyelvi egységek, ill. nyelvi egységek és nem nyelvi összetevők (nem a szövegből származó ismeretek) egymásra vonatkoznak (a szó tág értelmében), és e vonatkozások procedúra jellegükben megmutatkoznak. A szöveg műveleti szerkezetének meghatározó tényezője a nézőpontszerkezet, amelynek legfontosabb tényezője a mindenkori beszélő perspektivikus, kiindulópontja.

A szöveg műveleti szerkezetének legfontosabb, egymással szorosan összekapcsolódó tényezői mikroszinten a következők:

- az elemi dologfolytonosság, vagyis a szövegrészben elsődlegesen profilált dolog többszöri említése koreferens szerkezetekben, a szövegtani értelemben vett topik funkcionálása; illetve a topikváltás a szöveg referenciális hálózatainak részeként (további irodalommal vö. Tolcsvai Nagy 2016, 2022);
- az eseménykontiguum, vagyis a szövegrészben egymást követő elemi jelene-tek időben történő eseményeinek valamilyen módú relációs egymáshoz kapcsolódása, nemcsak szeriálisan, hanem szekvenciálisan, tehát valamilyen nézőpontból összefüggéseikben konstruált kidolgozásban (további irodalommal vö. Tolcsvai Nagy 2016, 2023);
- a szöveg idő- és térszerkezete (további irodalommal vö. Tolcsvai Nagy 2022).

Művelet és szerkezet szövegtani együttműködésére példaként röviden a koreferenciát említem (a leíráshoz lásd Givón 1983; Garrod 1995; van Hoek 1997; részletesebben vö. Tolcsvai Nagy 2023: 234, 239). Az anaforikus vagy kataforikus említés hosszabb távon, tagmondaton túl fenntartja a figyelemnek egy adott dologra irányulását. A többszöri említés folyamatosan a figyelem előterében tartja az adott dolgot, más dolgokkal szemben vagy azok mellett. Az alapbeállítás szerinti esetben az első említés potenciális antecedensként funkcionálhat, teljes főnévi szerkezetként, részletező jelentéssel. Ez a nominális szerkezet megnyit egy fogalmi tartományt a diskurzustérben, amelyben maga az első említés referenciapontként funkcionál. Ekkor a hallgató még nem tudhatja föltétlenül, hogy

lesz-e második említés. A második említés, az anafora prototipikusan számot és személyt jelölő véges alakban vagy névmási formában, sematikus szemantikai tartalommal az első említés, az antecedens fogalmi tartományában válik értelmezhetővé. A működésbe hozott fogalmi tartományban jelölődik ki az első említés közvetlen hatóköre, szemantikai profilja, vagyis aktuális jelentése, és a második említés ebbe a hatókörbe illeszkedik be mind jelentésében, mind kontextusában. Miközben tehát az antecedens mint referenciapont hozzáférést ad az anaforához mint célhoz, aközben az anafora visszacsatol a referenciaponthoz, az antecedenshez. Az anaforával a konceptualizáló a visszakeresésben azonosítja azt a fogalmat, amely az előzményben aktiválva lett, és még elég erős az aktiváltsága, feltűnősége, hogy fel lehessen idézni, meg lehessen találni. A koreferenciának ez a magyarázata bemutatja azt a mentális eljárást, amellyel a beszélők a többszöri említés során azonosítani tudják az adott szövegrészben említett dolgot a korábban említett dologgal. Ez az összetett mentális művelet hozza létre a koreferencia szerkezetét, amely tartalmazza az azt létrehozó műveletet.

A szöveg műveleti szerkezetének legfontosabb tényezői mezoszinten a következők:

- a topikállandóság és a topikváltás;
- az eseményszerkezet;
- az összetett tudás, a tudáskeret és a forgatókönyv a mezoszinten;
- a fordulók szerveződése a párbeszédben;
- a bekezdés szerveződése a monológban.

A szöveg értelemszerkezete összetett jelenség: a szöveg strukturált értelme, „jelentése”. Az értelemszerkezet modellálása elválaszthatatlan a szövegalkotói és szövegmegértői műveletektől és folyamatoktól.

A szövegértelem a szöveg értelmének, „jelentésének” valamilyen összetett reprezentációban való elrendezése (vö. Langacker 2001). Ez az elrendezés a szövegek legnagyobb részénél a hallgató/olvasó elméjében történik meg, kisebb részénél kifejtett értelmezést kap, általában nyelvi formában, például mindennapi, tudományos (szövegtani, irodalomtörténeti, teológiai, hermeneutikai), jogi feldolgozó keretekben. A szövegértelem tehát a szöveg belső összefüggésrendszerének, műveleti sorainak viszonylag állandó szerkezetté alakított formája. A szövegértelem legáltalánosabb sémáját talán az alábbi jellemzőkkel lehet összefoglalni: egy szövegvilágban

- valamilyen formában megjelölt (a szövegben jelentéssel bíró, megnevezett, deixissel, névmással, grammatikai elemmel jelölt), valamilyen formában (fogalmi és enciklopédikus, okozati, képzettársításos) kapcsolatban álló vagy ilyen kapcsolatba kerülő entitások
- valamilyen formában összefüggő cselekvései, állapotai, történései
- meghatározott terjedelemben, stílusban, szövegtípusban.

A szöveg leírásának további, itt csak említendő összetevője a szövegtipológia és a szöveg stílusa.

5. Összefoglalás

A tanulmányban amellet érveltem, hogy a szöveg általános, minden szövegjellegű megnyilvánulásra kiterjedő nyelvtudományi leírása a használatalapú kognitív nyelvelmélet és módszertan keretében összetett módon lehetséges. Ez a leírási mód a nyelvi tevékenységet művelet és szerkezet egységében tárgyalja. A szövegalkotás és -megértés interszubjektív figyelmi jelenet keretében történik, feldolgozott időben és térben, a kommunikációs alaphelyzetek (spontán társalgás, monologikus írás vagy online kommunikáció) körülményeihez igazodva. A beszélők a kommunikáció során folyamatosan konstruálják és észlelik a szöveg műveleti és szerkezeti tényezőit, a kommunikáció konvencionális sémáihoz igazítás folyamataiban. A beszélőknek a szöveg három fő megnyilvánulási formájával van dolguk a kommunikáció során. Ezek a szöveg fizikai teste, a belső műveleti szerkezet és az összegző értelemszerkezet. A használatalapú szövegtan a szöveg leírása során elsősorban a szöveg műveleti szerkezeteit mutatja be referenciális és relációs hálózatokban, alapszintű példaként említve a koreferenciát és az eseménykontiguumot.

Irodalomjegyzék

- Ágel, V. 2017. *Grammatische Textanalyse. Textglieder, Satzglieder, Wortgruppenglieder*. Berlin–Boston: de Gruyter.
- Antal László 1964. *A formális nyelvi elemzés*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Barsalou, L. W. 2003. Situated simulation in the human conceptual system. *Language and Cognitive Processes* 18, 513–562.
- Békés V. 2010. A göttingai paradigma. In: Gurka Dezső (szerk.): *Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 23–40.
- Brinker, K.–Antos, G.–Heinemann, W.–Sager, S. F. (eds.) 2000. *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation*. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Brisard, F. 2021. Grounding. In Wen, X.–Taylor, J. R. (eds.): *The Routledge handbook of cognitive linguistics*. New York – London: Routledge, 344–358.
- van Dijk, T. A. 1988. *News as Discourse*. Hillsdale, NJ.: Lawrence Erlbaum.
- Gadamer, H.-G. 1984. *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat.

- Garrod, S. 1995. Distinguishing between Explicit and Implicit Focus during Text Comprehension. In: Rickheit, G.–Habel C. (eds): *Focus and Coherence in Discourse Processing*. Berlin: Walter de Gruyter, 1–17.
- Givón, T. 1983. Introduction. In: Givón, T. (ed.): *Topic continuity in discourse: A quantitative cross-language study*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 5–41.
- Hoek, K. van 1997. *Anaphora and Conceptual Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Humboldt, W. von 1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: *Válogatott írásai*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 69–115.
- Imrényi A. 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 663–679.
- Iser, W. 1972. *Der implizite Leser: Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett*. München: W. Fink.
- Koselleck, R. 2003. *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest: Atlantis Könyvkiadó. 401–430.
- Krämer, S. 2025. *Der Stachel des Digitalen. Geisteswissenschaften und Digital Humanities*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Langacker, R. W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R. W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Löw, M. 2023. *Raumsoziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luckmann, T. 1992. *Theorie des sozialen Handelns*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Luhmann, N. 1987. *Soziale Systeme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 2006. *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Petőfi S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ricœur, P. 1999. Mi a szöveg? In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 9–33.
- Sanders, J.–Spooren, W. 1997. Perspective, Subjectivity, and Modality from a Cognitive Linguistic Point of View. In: Liebert, W.-A.–Redeker, G.–Waugh, L. (eds.): *Discourse and Perspective in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 85–112.
- Sandig, B. 1986. *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Sandig, B. 2005. *Textstilistik des Deutschen*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Sinha, C. 2001. *The epigenesis of symbolization*.
<http://www.lucs.lu.se/LUCS/085/Sinha.pdf>.

- Talmy, L. 2000. Introduction. In *Toward a Cognitive Semantics*. Volume I. *Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1–18.
- Tátrai Sz. 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Tátrai Sz. 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 899–1058.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2016. Topikfolytonosság és eseménykontiguum a szövegben. In: Andor J.–Dobi E. (szerk.): *Officina Textologica* 19, 59–73.
- Tolcsvai Nagy G. 2022. Az eseményidő(k) kontinuitása a szövegben. In: Dobi E.–Boda I. K. (szerk.): *Officina Textologica* 22, 35–51.
- Tolcsvai Nagy G. 2023. A potenciális antecedensről. In: Andor J.–Dobi E. (szerk.): *Officina Textologica* 23, 232–247.
- Tomasello, M. 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Verhagen, A. 2005. *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*. Oxford: Oxford University Press.
- Verhagen, A. 2007. Construal and Perspectivization. In: Geeraerts, D.–Cuyckens, H. (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 48–81.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Edward Arnold.
- Weinrich, H. 1978. Die Textpartitur als heuristische Methode. In Dressler, W. U. (Hg.): *Textlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 391–412.

Usage-based Cognitive Text Interpretation. An outline

In the study, I argue that a general linguistic description of discourse, covering all textual features, is possible in a complex way within the framework of usage-based cognitive linguistic theory and methodology. This kind of description discusses process and structure as two sides of linguistic activity. Discourse creation and comprehension take place within the framework of an intersubjective joint attention scene, in processed time and space, adapted to the circumstances of basic communication situations (spontaneous dialogue, monologic writing or online communication). Speakers continuously construe and perceive the processual and structural factors of the text in the process of adapting it to the conventional schemes of communication. Speakers experience three main forms of manifestation of discourse during communication. The three main forms are the physical body of the text (the vehicle), the internal processual structure and the summative meaning structure. Linguistic-based discourse studies primarily explain the processual structure of the text when describing it, for instance focussing on coreference and event contiguum as closely related prototypical examples.